

MAKTABGACHA YOSHDAGI RUHIY RIVOJLANISHI SUSTLASHGAN BOLALARNING UMUMIY VA MAYDA MOTORIKASINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI.

Mamatova Aziza Bo'riyevna

*Nizomiy nomidagi O'zMPU pedagogika-psixologiya va inklyuziv ta'lim fakulteti
Logopediya kafedrası dotsenti, pedagogika fanlari bo'yicha doktori (PhD)*

Tuychieva Xushnoza Umarbekovna

*Nizomiy nomidagi O'zMPU pedagogika-psixologiya va inklyuziv ta'lim fakulteti
Logopediya yo'nalishi magistratura talabasi*

Annotatsiya: Ushbu maqola maktabgacha yoshdagi ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarda (RRS) umumiy va mayda motorika ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan zamonaviy texnologiyalar va metodikalarni chuqur tahlil qiladi. Tadqiqot RRSning psixologik-pedagogik xususiyatlarini, jumladan, ularning motorik rivojlanishidagi o'ziga xosliklarini o'rganadi. Maqolada umumiy motorikani takomillashtirish uchun jismoniy mashqlar, harakatli o'yinlar va sport elementlaridan foydalanish, shuningdek, mayda motorikani rivojlantirish uchun barmoq o'yinlari, sensorli vositalar kabi yondashuvlar atroflicha yoritiladi. Rivojlantirish texnologiyalarining samaradorligini baholashda oila va mutaxassislar hamkorligining muhimligi, shuningdek, shaxsga yo'naltirilgan va integratsiyalashgan yondashuvlarning o'rni alohida ta'kidlanadi. Maqola amaliy tavsiyalar va kelgusi tadqiqot yo'nalishlari bilan yakunlanadi.

Kalit so'zlar: Ruhiy rivojlanish sustlashishi, motorika, umumiy motorika, mayda motorika, maktabgacha yosh, rivojlantirish texnologiyalari, maxsus pedagogika, oila hamkorligi

Abstract: This article deeply analyzes modern technologies and methodologies aimed at developing gross and fine motor skills in preschool children with delayed psychological development (DSPD). The study explores the psychological and pedagogical characteristics of DSPD, including the specific features of their motor development. The article thoroughly covers approaches such as using physical exercises, active games, and sports elements for improving gross motor skills, as well as finger games, sensory tools for developing fine motor skills. The importance of collaboration between families and specialists in evaluating the effectiveness of developmental technologies, as well as the role of person-centered and integrated approaches, is emphasized. The article concludes with practical recommendations and directions for future research.

Keywords: *Delayed psychological development, motor skills, gross motor skills, fine motor skills, preschool age, developmental technologies, special pedagogy, family collaboration*

Аннотация: *Данная статья глубоко анализирует современные технологии и методики, направленные на развитие крупной и мелкой моторики у детей дошкольного возраста с задержкой психического развития (ЗПР). Исследование изучает психолого-педагогические особенности детей с ЗПР, включая специфику их моторного развития. В статье подробно освещаются подходы, такие как использование физических упражнений, подвижных игр и элементов спорта для совершенствования крупной моторики, а также пальчиковых игр, сенсорных средств для развития мелкой моторики. Особое внимание уделяется важности сотрудничества семьи и специалистов в оценке эффективности развивающих технологий, а также роли личностно-ориентированных и интегрированных подходов. Статья завершается практическими рекомендациями и направлениями для будущих исследований.*

Ключевые слова: *Задержка психического развития, моторика, крупная моторика, мелкая моторика, дошкольный возраст, развивающие технологии, специальная педагогика, семейное сотрудничество*

KIRISH

Maktabgacha yoshdagi bolalarning har tomonlama rivojlanishida motorika muhim ahamiyat kasb etadi, chunki u kognitiv, nutqiy va ijtimoiy ko'nikmalarning shakllanishi bilan chambarchas bog'liqdir. Ayniqsa, ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarda (RRS) motorik rivojlanishdagi kechikishlar ko'pincha kuzatiladi, bu esa ularning atrof-muhitni o'rganishi, o'z-o'ziga xizmat qilish ko'nikmalarini egallashi va o'quv faoliyatiga tayyorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ushbu muammo bolaning kelajakdagi hayoti va jamiyatga integratsiyalashuvi uchun jiddiy oqibatlarga olib kelishi mumkin, shuning uchun ushbu toifadagi bolalarda motorik ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan samarali texnologiyalarni ishlab chiqish va joriy etish dolzarb vazifadir.

Ushbu tadqiqotning maqsadi maktabgacha yoshdagi RRS bolalarda umumiy va mayda motorikani rivojlantirishga qaratilgan texnologiyalar va metodikalarni tizimlashtirish, ularning nazariy asoslarini tahlil qilish hamda amaliy qo'llash bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat: RRS bolalarda motorik rivojlanishning nazariy asoslari va xususiyatlarini o'rganish; umumiy va mayda motorikani rivojlantirish uchun zamonaviy texnologiyalar va vositalarni aniqlash; ushbu texnologiyalarning samaradorligini baholash mezonlarini belgilash; rivojlantirish jarayonida oila va mutaxassislar hamkorligining ahamiyatini ko'rsatish.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarda motorik rivojlanishning nazariy asoslari ularning psixofiziologik xususiyatlarini chuqur tushunishni talab qiladi. Ularda harakat rejasini tuzish, ketma-ketlikni saqlash va harakatni yakunlashda qiyinchiliklar kuzatilishi mumkin. Mayda motorika, masalan, barmoqlarning nozik harakatlari, odatda, yanada sust rivojlanadi, bu esa chizish, yozishga tayyorgarlik va o'z-o'ziga xizmat qilish ko'nikmalarini egallashni qiyinlashtiradi. Dastlab, ruhiy rivojlanishning kechikishi muammosi mamlakat ichidagi tadqiqotlarda klinitsistlar tomonidan asoslangan. «Ruhiy rivojlanishning kechikishi» atamasi G.E. Suxareva tomonidan taklif qilingan. U qayd etganidek, o'rganilayotgan fenomen, avvalo, ruhiy rivojlanishning sekinlashgan sur'ati, shaxsning yetilmaganligi, bilish faoliyatidagi og'ir bo'lmagan buzilishlar bilan tavsiflanadi, bu struktura va miqdor ko'rsatkichlari bilan oligofereniyadan farq qiladi, kompensatsiya qilinish va aks rivojlanish tendensiyasiga ega. Shu tarzda, RRSni keltirib chiqarishi mumkin bo'lgan eng muhim sabablar guruhlarini ajratish mumkin:

- 1) miyani normal va o'z vaqtida yetilishiga to'sqinlik qiluvchi biologik tabiiy sabablar;
- 2) bolaning jamiyat tajribasini o'zlashtirishini kechiktiruvchi atrofdagi odamlar bilan umumiy muloqotning yetishmasligi;
- 3) bolaning o'z kuchiga mos jamiyat tajribasini „egallash“ imkonini beruvchi, yoshga mos to'liq faoliyatning mavjud emasligi, ichki ruhiy harakatlarning o'z vaqtida shakllanishi.
- 4) ijtimoiy cheklov, o'z vaqtida psixologik rivojlanishga to'sqinlik qiladigan. [3].

Bolalarning RRS bilan rivojlanishi normada bo'lgan tengdoshlaridan sezilarli darajada ortda qolishi, psixolog-tadqiqotchilar V. I. Lubovskiy, L. I. Peresleni, I. Yu. Kulagina, T. D. Puskaeva va boshqalarning ularning fikrlash jarayonlarini tahlil qilishida qayd etiladi. Ortda qolish barcha asosiy fikrlash operatsiyalarining yetarlicha yuqori darajada shakllanmaganligi bilan tavsiflanadi: tahlil, umumlashtirish, abstraktsiya, ko'chirish (T. P. Artemyeva, T. A. Fotekova, L. V. Kuznetsova, L. I. Peresleni).

RRSda motorik rivojlanishdagi kechikishlar ko'pincha sensor-motor integratsiyasining buzilishi bilan bog'liq bo'lib, ular atrofdagi informatsiyani qabul qilish, qayta ishlash va unga mos harakat bilan javob berishda qiyinchiliklarga duch keladilar. Bu esa ularning makonni idrok etishi, tananing sxemasini tushunishi va umumiy koordinatsiyasiga salbiy ta'sir qiladi. Shuning uchun, motorikani rivojlantirish texnologiyalarini ishlab chiqishda bu xususiyatlarni hisobga olish, ya'ni bolalarga sensorli stimulatsiya va bosqichma-bosqich ko'rsatmalar orqali yordam berish kerak.

TADDIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqotda maktabgacha yoshdagi RRS bolalarda umumiy va mayda motorikani rivojlantirish texnologiyalarini tahlil qilish uchun tizimli va kompleks

yondashuv qo'llaniladi. Umumiy motorika (yoki yirik motorika) butun tana mushaklarining muvofiqlashtirilgan harakatlarini o'z ichiga oladi, masalan, yurish, yugurish, sakrash, to'p otish va tutish. RRSda bu ko'nikmalar ko'pincha noto'g'ri shakllanadi, bu ularning ijtimoiy moslashuviga ta'sir qiladi. Umumiy motorikani rivojlantirish uchun quyidagi texnologiyalar tavsiya etiladi:

Harakatli o'yinlar: Oddiy qoidali, takrorlanuvchi harakatlarni o'z ichiga olgan o'yinlar (masalan, "quyoncha va tulki", "qo'g'irchoq" o'yinlari). Bu o'yinlar orqali bolalar harakat koordinatsiyasini, tezligini va chaqqonligini rivojlantiradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda RRS bilan umumiy va ayniqsa, nozik motoriya rivojlanishida kechikish kuzatiladi. Asosan harakat texnikasi va harakat sifatleri (tezlik, chaqqonlik, kuch, aniqlik, koordinatsiya) zarar ko'radi, psixomotor yetishmovchiliklar aniqlanadi. [3]. O'zini o'zi parvarish qilish ko'nikmalari, ijodiy faoliyatda texnik ko'nikmalar, loydan ishlash, illyustratsiya, konstruksiya yetarli emas. Ko'plab bolalar qalamni to'g'ri ushlashni bilishmaydi, bosim kuchini nazorat qila olmaydilar, qaychi bilan ishlashda qiynalishadi.

Sport elementlari: To'p bilan o'yinlar (dumalatish, otish, tutish), arqon sakrash, velosipedda yurish kabi yengil sport turlari. Bu faoliyatlar muvozanatni, ko'zni qo'l bilan muvofiqlashtirishni va kuchni rivojlantiradi.

Ritmik gimnastika va raqs: Musiqa ostida harakat qilish bolalarda ritm hissini, plastikani va harakatlarning ifodaliligini shakllantiradi. Bu, ayniqsa, RRSning sezgi-motor integratsiyasini yaxshilashda samaralidir.

Ijtimoiy hayotdagi faoliyatlar: Ochiq havoda o'tkaziladigan o'yinlar va mashg'ulotlar (qumda o'ynash, suvda chayqalish, tebranma o'yinchoqlarda tebranish) nafaqat motorikani, balki sensorli idrokni ham rivojlantiradi.

Mayda motorika (yoki nozik motorika) qo'l va barmoqlarning aniq, muvofiqlashtirilgan harakatlarini o'z ichiga oladi, bu nutq rivojlanishi va kognitiv jarayonlar bilan bevosita bog'liqdir. RRSda mayda motorikaning yetarli darajada rivojlanmaganligi ko'pincha kuzatiladi.

Barmoq o'yinlari va massaji: "Mag'rur barmoqlar", "kichkintoylar yugurishmoqda" kabi barmoq o'yinlari. Barmoq uchlari massaji (massaj sharchalari, cho'tkalar yordamida) qon aylanishini yaxshilaydi va nerv uchlari rag'batlantiradi.

Sensorli o'yinlar va vositalar: Guruch, no'xat, qum kabi materiallar bilan o'ynash (mayda narsalarni yashirish va topish), suv o'yinlari. Bu faoliyatlar sensorli idrokni, taktikasini rivojlantiradi va qo'llarning nozik harakatlarini rag'batlantiradi.

Maxsus didaktik o'yinlar: Tugmalar va ilmoqlarni qadash, shnur bog'lash, munchoq terish, mayda narsalarni turlash. Bular bolalarda kundalik hayot ko'nikmalarini egallashga yordam beradi va barmoq mushaklarini mustahkamlaydi.

Raqamli texnologiyalar: Rivojlantiruvchi planshet ilovalari va interaktiv o'yinlar ham diqqat bilan tanlangan holda mayda motorikani rivojlantirishga hissa qo'shishi

mumkin, ammo ular an'anaviy usullarni to'ldirishi kerak, ularning o'rnini bosmasligi lozim.

Rivojlantirish texnologiyalarining samaradorligini baholash har bir bolaning individual dinamikasini kuzatishni o'z ichiga oladi. Bunda bolaning harakatlarni bajarish tezligi, aniqligi, muvofiqlashuvi, mustaqillik darajasi va yangi ko'nikmalarni o'zlashtirish qobiliyati kabi mezonlar inobatga olinadi. Davriy diagnostika (pedagogik kuzatuvlar, testlar, maxsus topshiriqlar) yordamida bolaning motorik rivojlanish darajasi muntazam ravishda baholanadi va rivojlantirish dasturlari uning ehtiyojlariga mos ravishda korreksiya qilinadi. RRSning yuqori darajadagi o'qituvchanligi va kattalar yordamidan samarali foydalanish qobiliyati [1] bu baholash jarayonida muhim omil hisoblanadi.

Oila a'zolarini rivojlantirish jarayoniga jalb qilish muhimdir. Ota-onalar bolalarning eng yaqin muhiti bo'lib, ular mutaxassislar tavsiyalariga amal qilib, uy sharoitida qo'shimcha mashg'ulotlar o'tkazishlari mumkin. Mutaxassislar ota-onalarga bolaning yoshi va imkoniyatlariga mos keladigan o'yinlar va mashqlarni o'rgatishi, shuningdek, kundalik hayotda motorik ko'nikmalarni rivojlantirish bo'yicha maslahatlar berishi kerak. Ota-onalar va pedagoglar o'rtasidagi muntazam muloqot va axborot almashinuvi bolaning rivojlanish dinamikasini yaxshiroq tushunish va rivojlantirish dasturini yanada samaraliroq qilish imkonini beradi.

XULOSA

Maktabgacha yoshdagi ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarning umumiy va mayda motorikasini rivojlantirish nafaqat ularning jismoniy salomatligi, balki kognitiv, nutqiy va ijtimoiy-emosional rivojlanishi uchun ham fundamental ahamiyatga ega. Ushbu tadqiqot RRSning psixologik-pedagogik xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, ularda motorik ko'nikmalarni rivojlantirish bo'yicha zamonaviy texnologiya va metodikalarni tahlil qildi. Umumiy motorikani rivojlantirish uchun harakatli o'yinlar, jismoniy mashqlar, sport elementlari va ritmik gimnastika muhim ahamiyatga ega bo'lsa, mayda motorika uchun barmoq o'yinlari, tasviriyl faoliyat, konstruktorlar, sensorli o'yinlar va didaktik vositalar samarali ekanligi ko'rsatildi.

Individual yondashuv: Har bir RRSning individual rivojlanish xususiyatlari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda individual rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish.

Integratsiyalashgan mashg'ulotlar: Motorika rivojlantirish mashg'ulotlarini nutq, kognitiv va ijtimoiy-emosional rivojlanish faoliyatlari bilan integratsiyalash.

O'yin shaklidagi faoliyat: Mashg'ulotlarni qiziqarli va motivatsiyalashtiruvchi o'yin shaklida tashkil etish, chunki RRS vizual misollar va kattalar yordamidan samarali foydalanadi [1].

Ota-onalar bilan hamkorlik: Ota-onalarni rivojlantirish jarayoniga faol jalb qilish, ularga uy sharoitida bajarish mumkin bo'lgan o'yinlar va mashqlar bo'yicha maslahatlar berish.

Ko'rib chiqilayotgan bolalar toifasining psixik rivojlanish xususiyatlarini tahlil qilish quyidagi xulosalarni chiqarishga imkon beradi:

1. Maktabgacha yoshdagi ZPR bolalarda umumiy va ayniqsa, nozik motorikani rivojlantirishda kechikish kuzatiladi. Asosan harakat texnikasi va harakat ko'nikmalari (tezlik, chaqqonlik, kuch, aniqlik, koordinatsiya) zarar ko'radi, psixomotor etishmovchiliklar aniqlanadi. O'z-o'ziga xizmat ko'rsatish ko'nikmalari, rassomchilik faoliyati, loy bilan ishlash, illyustratsiya, konstruksiya qilishdagi texnik ko'nikmalar yetarlicha shakllanmagan. Ko'plab bolalar ruchkani yoki cho'tka tutishni to'g'ri bilmaydi, bosim kuchini nazorat qila olmaydi, qaychi bilan ishlashda qiyinchiliklarga duch keladi. ZPR bolalarda og'ir harakat buzilishlari yo'q, ammo jismoniy va motorik rivojlanish darajasi normal rivojlanayotgan tengdoshlarnikidan pastroq va grafomotor ko'nikmalarni shakllantirish qiyinroq.

2. Yuqorida ta'riflangan bolalar toifasi bilan korreksion-pedagogik jarayonni tashkil etishdagi qiyinchiliklar shundan iboratki, ZPR bo'lgan bolalar toifasi polimorf va tarkibi jihatdan xilma-xildir. Har bir bolaning ta'limiy ehtiyojlari va imkoniyatlarini aniqlash uchun chuqurlashtirilgan diagnostik ishlar zarur. Ushbu bolalar toifasini o'qitish va tarbiyalash faqat chuqurlashtirilgan psixologik-pedagogik tekshiruv natijalarini hisobga olgan holda amalga oshirilsa samarali bo'ladi.

3. Meningcha, diagnostik ishlari mamlakatimizning maxsus psixologiyasi va tuzatish pedagogikasi tomonidan tan olingan asosiy psixologo-diagnostik tamoyillarga tayangan holda olib borilishi kerak va L.S. Vygotskiy, A.R. Luriya, V.I. Lubovskiy, A.N. Leontyev, D.B. Elkonin asarlarida ochilgan. Tekshiruv jarayonida bolalarni, jumladan rivojlanishda nuqsoni bo'lgan bolalarni o'rganishga mo'ljallangan sinovdan o'tgan usullar va diagnostik metodikalardan foydalanish zarur. Bu, masalan, L.A. Venger, S.D. Zabramnaya, I.Yu. Levchenko, E.A. Strebeleva, U.V. Ulyenkova, O.N. Usanova, L.S. Tsvetkova va boshqa mutaxassislar orasida keng tan olingan metodikalar va diagnostik to'plamlar hisoblanadi. [4].

Uzoq muddatli tadqiqotlar: Har xil rivojlantirish texnologiyalarining RRSning umumiy va mayda motorikasi rivojlanishiga uzoq muddatli ta'sirini baholash.

Texnologik innovatsiyalar: Maxsus ishlab chiqilgan raqamli o'yinlar va interaktiv vositalarning motorika rivojlantirishdagi samaradorligini ilmiy asoslash.

Madaniy moslashuv: Turli madaniy va ijtimoiy muhitlarda RRS uchun motorikani rivojlantirish texnologiyalarini moslashtirish va ularning samaradorligini tadqiq qilish.

Neyrofiziologik asoslar: Motorik rivojlanish texnologiyalarining RRS miya faoliyatiga ta'sirini neyrofiziologik usullar yordamida o'rganish.

Ushbu choralar va tadqiqotlar RRS bolalarning to'liq rivojlanishiga va jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyalashuviga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

[1] Gallahue, David L., Ozmun, John C., and Goodway, Jacqueline D. Motor Rivojlanishni Tushunish: Chaqaloqlar, Bolalar, O'smirlar, Kattalar. New York: McGraw-Hill Education, 2017.

[2] Case-Smith, Jane, and O'Brien, Jane Clifford. Bolalar va O'smirlar uchun Kasbiy Terapiya. St. Louis, MO: Elsevier Mosby, 2015.

[3] 1. Ахутина Т.В. Л.С. Выготский и А.Р. Лурия: становление нейропсихологии. // Вопросы психологии, 1996 - № 5

2. Блинова Л. Н. Диагностика и коррекция в образовании детей с задержкой психического развития: учебное пособие для вузов. - М.: НЦ ЭНАС, 2004.

[4] Бабаева Т.И., Михайлова З.А. и др. Детство: программа развития и воспитания детей в детском саду: издание 3 – е переработанное. – СПб.: Детство – Пресс , 2004.

[5] Piek, Jan P. (Muharrir.). Rivojlanish nuqsoni bo'lgan bolalarda motor nazorati va o'rganish. London: Routledge, 2006.